

Гончаренко С.А.

викладач кафедри германської філології,

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини

СІМ'Я ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізуються та порівнюються особливості ситуацій в дитячих установах та в сім'ї, визначається рівень впливу родини на формування здібностей дитини та її готовності до самостійного дорослого життя.

In this article we try to analyze and compare the peculiarities of the situations in child's establishments and in the families. We determine the level of influence on the formation of child's abilities and readiness for the independent adult life by the families.

Сім'я є складною, динамічною, автономною системою і, разом з тим, невід'ємним елементом соціальної структури, що зв'язує сучасне з минулим і майбутнім. Це мала кровно-родинна соціально-психологічна і суспільна група, що утворилася на основі моральних та юридично-правових законів суспільства, довір'я між подружжям, батьками та дітьми і володіє великим виховним потенціалом всебічної підготовки дітей і молоді до життя [7].

Сім'я має щоденний вплив на дитину, і цей вплив у тій чи іншій формі є безперервним, охоплюючи всі сторони життєдіяльності індивіда.

Однак, складна соціально-економічна ситуація в Українському суспільстві безпосередньо впливає на один з найбільш важливих його елементів – українські сім'ї (їх норми, цінності, мікроклімат), відображається на загальному соціальному контексті, формуючи середовище, в якому ці сім'ї існують. Трансформаційні суспільні явища зумовили і продовжують зумовлювати зміни у функціонуванні сім'ї як соціального інституту: зменшення виховного впливу дорослих на дітей та підлітків, порушення духовного зв'язку між поколіннями, який є традиційним для української нації, а також загальне переосмислення досвіду старших поколінь [9]. Сімейне

виховання має величезне значення у вихованні, освіті та становленні будь-якої особистості. Можна сказати, що це фундамент, на якому будується все життя. І від того наскільки він міцний, цей фундамент, залежить дуже багато в долі людини.

Дослідження, які було проведено в багатьох країнах світу, засвідчують, що поза сім'єю розвиток дитини відбувається по-іншому і у неї формуються специфічні риси характеру, поведінки, особистості, які часто не можна оцінити як хороші чи погані, вони просто інші.

Особистість – це сукупність різних рис та вад характеру, що роблять людину унікальною, несхожою на всіх інших. Вона містить у собі не тільки духовні властивості, але й фізичні, розумові, емоційні і соціальні, а також відбиває властивості уроджені або обумовлені навколишнім середовищем.

Дитинство – це період, коли закладаються фундаментальні якості особистості, котрі забезпечують психологічну рівновагу, життєдіяльність та цілеспрямованість. Ці духовні якості особистості не розвиваються спонтанно, а формуються в умовах чітко вираженої батьківської турботи та любові, коли родина формує у дитини потребу бути відданим, здатність співчувати та радіти іншим людям, нести відповідальність за себе та за інших, прагнення навчитись самому.

Для того, щоб дитина комфортно себе почувала емоційно, необхідні соціальні умови, які визначають її побут, фізичне здоров'я, характер спілкування з оточуючими людьми, її особисті успіхи. На жаль, майже в усіх закладах, де виховуються діти-сироти, середовище існування, як правило, сирітське, притульське, холодне. Адже життя без сім'ї, в умовах тривалої соціальної ізоляції, в замкнутому колективі, в якому перебувають вихованці інтернатів, обмежують розвиток особистості дитини. Такі діти мають труднощі з засвоєнням соціальних ролей, у них практично відсутнє уявлення про модель сім'ї, а також дуже низька мотивація до інтелектуального та морального самовдосконалення. Звісно, відомі факти найкращих дитячих будинків та інтернатів, де дітям добре, випускники яких успішно вступають в доросле життя. Але навіть за найкращих умов дитина, проживаючи в таких закладах, не може навчитися планувати сімейний бюджет, робити покупки, готувати їжу, вести домашнє господарство та багато іншого, що допоможе в майбутньому будувати свою сім'ю тощо. Окрім того, феномен сирітства має й правові наслідки – порушується конституційне право дитини на сімейне виховання та батьківське піклування. Таке право є також одним з основних прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини [9].

У даній статті ми ставимо за мету проаналізувати і порівняти особливості ситуацій в дитячих установах та в сім'ї, визначити рівень впливу родини на формування здібностей дитини та її готовності до самостійного дорослого життя.

Особливості спілкування дітей з ровесниками відображені в роботах російських вчених Л.С. Висотського, А.В. Запорожця, А.М. Леонтьєва. Вони вважають, що різниця у вихованні дітей у сім'ї та поза нею пов'язана, перш за

все, і більш за все, з різницею в їх спілкуванні з оточуючими людьми. Ці важливі проблеми знайшли висвітлення і в працях Д. Берто [2], В. Дружиніна [3], Л. Повалій, О. Хромової та інших вчених.

Контингент дитячих будинків – це, як правило, діти, котрі вирости без любові, тому що небажані, ненависні від народження, тому що ними ніколи не цікавились і не займались. Й. Лангеймер та З. Матейчек [6], словацькі психологи, тривалий час займались вивченням фізичного розвитку дітей, котрі виховуються в дитячих будинках та школах-інтернатах. На основі узагальнених даних, які є в світовій науці та практиці, а також свого багаторічного наукового досвіду, вчені ввели поняття психічних обмежень або психічної депривації. Вони визначали це як психічний стан, який виникає в результаті таких життєвих ситуацій, де суб'єкту не надається можливість для задоволення деяких основних (життєвих) психічних потреб у достатній мірі і на протязі тривалого часу.

Основними факторами депривації було визначено:

- постійне оточення великою кількістю дітей та дорослих (в порівнянні з сім'єю);
- часта зміна вихователів (зміна кадрів, перехід дитини з одного дитячого будинку в інший);
- умови життя дітей-сиріт на повному державному забезпеченні, котрі приводять до формування позиції по відношенню до всіх: «Ви «нам» винні, дайте «нам»; що призводить до відсутності бережливості та відповідальності;
- відсутність умов для усамітнення;
- наявність негативного досвіду життя в сім'ї в минулому;
- недостатня психолого-педагогічна робота з формування адекватних уявлень про сім'ю, сімейні ролі, сімейну структуру;
- відсутність або недостатня психолого-педагогічна робота з формування родинних почуттів;
- відсутність особистих речей та свого місця;
- бідність предметно-ігрового середовища, педагогічним змістом якого є формування у дітей знань про сім'ю;
- нестача в дитячих будинках книг, фільмів, які дають уявлення про різні побутові аспекти самостійного дорослого життя [6].

Всі ці фактори мають вагомий вплив на розвиток особистості дитини, вона складає неправильне враження про себе, пригальмовується усвідомлення себе як особистості. Причина відома – відсутність близьких людей. Ми бачимо, що виховання дитини поза сім'єю часто супроводжується порушенням емоційного, мотиваційного, вольового та інтелектуального розвитку.

Сім'я не лише дарує людині життя. Саме в сім'ї індивід робить перші кроки, каже перші слова, отримує перший життєвий досвід, робить перші спостереження та вчиться вести себе в різних ситуаціях. Виховання дітей починається в сім'ї. Усі інші соціальні інститути беруть участь у виховному процесі дітей значно пізніше, коли основні риси характеру дитини уже започатковані. У сім'ї закладаються основи фізичного, інтелектуального й морального розвитку дитини, формуються громадянські почуття, світогляд, естетичні смаки. Особистий приклад батьків, їх ставлення до праці, громадського життя, принципів, чесність, відповідальність, дисциплінованість, доброта й чуйність, бережливість, простота й скромність є для дитини прикладом для наслідування. Чим більше довір'я між батьками і дітьми, тим сильніший вплив сім'ї на формування усіх сторін розвитку особистості дитини.

Для розвитку маленької дитини надзвичайно важливою є турбота про неї дорослих. Спочатку – тепло материнських грудей і лагідність її рук, потім – близькі люди: батько, брати та сестри, бабуся та дідусь, запах рідної домівки... Роль батьків для дитини надзвичайно важлива. Батьки дають дітям життя, відповідають за догляд і виховання, беруть на себе фінансову відповідальність, мають юридичні повноваження, в тому числі на право прийняття важливих рішень від імені своїх дітей. Батьки допомагають відчутти взаємне тепло і любов, передають дітям досвід поколінь, життєві цінності та духовність, виховуючи дітей, задовольняють щоденні потреби, надають зразки для наслідування, поступово прищеплюють соціальні й побутові навички, необхідні у самостійному житті. Ці потреби життєво важливі для кожної дитини, якого б віку вона не була.

Специфіка зростання дитини в лоні сім'ї полягає в тому, що особистість дитини формується в природніх для неї умовах, і серед людей, які її люблять і створюють простір для зростання. Для формування особистості дитини має значення характер стосунків безпосередньо між батьками та між батьками та дітьми, іншими членами сім'ї, ставлення батьків до праці, їхні інтереси, захоплення. Саме в родині беруть початок норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири, тобто усі ті якості, які згодом становитимуть сутність дитини [4].

Діти повинні зростати в сім'ях рідних батьків, але коли це неможливо, то альтернативою біологічній родині може бути прийомна сім'я, до якої можна влаштувати до 4-х дітей, та дитячий будинок сімейного типу, де можуть проживати від 5-ти до 10-ти дітей, включаючи рідних дітей батьків-вихователів.

Основна мета прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу – тимчасове утримання й виховання дитини. За сприятливих обставин дитина може повернутися в рідну сім'ю.

Практично кожна дитина, яка сьогодні виховується в інтернатному закладі, мріє про сім'ю. Система влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, все ж таки залишається переважно інституціональною, тобто орієнтованою на колективне виховання. Хоча дитина в державних закладах і отримує комплекс соціального обслуговування, все ж таки вона не застрахована від відхилень, що проявляються у відсутності навичок самостійного життя, невмінні самостійно будувати стосунки в сім'ї. Діти, які не мали у своєму досвіді ні турботи, ні її постійності, весь час прагнуть до компенсації втрат, яких вони зазнали.

Під час перебування дитини у прийомній сім'ї чи дитячому будинку сімейного типу держава виконує функції опікуна (піклувальника) через соціальних працівників і державні служби виконавчого органу державної влади. Держава не тільки фінансує, а й контролює утримання й виховання дитини в прийомній сім'ї чи дитячому будинку сімейного типу, надає допомогу на її розвиток, соціалізацію, організовує соціальний супровід даних сімей та дитини.

Фактори, що впливають у сім'ї на особистість дитини, можна умовно поділити на три групи. Перша – соціальне мікросередовище, в якому діти долучаються до соціальних цінностей і ролей, починають розуміти складність та суперечності соціального суспільства. Друга – це внутрішньо- і позасімейна діяльність, що є засобом прилучення до майбутньої життєдіяльності. Третя група – це, власне, сімейне виховання, певний комплекс педагогічних впливів [5].

Отже, сімейне виховання – одна з форм виховання дитини, яка поєднує цілеспрямовані дії батьків з об'єктивним (тобто стихійним) впливом сім'ї. Останні становлять неусвідомлені, неконтрольовані впливи (манера поведінки, звички, спосіб життя тощо), які регулярно повторюються і впливають на дитину, формуючи її цінності, орієнтації, систему потреб, інтересів, звичок, поведінку. Саме спосіб сімейного виховання, який обумовлює зміст внутрішньосімейних взаємовідносин, виступає конкретно соціально-психологічною формою організації життєдіяльності сім'ї і справляє домінуючий вплив на формування особистості дитини. У більш широкому розумінні маються на увазі соціальні настанови, система цінностей сім'ї, взаємин її членів між собою та ставлення до інших людей, моральні ідеали, потреби, сімейні традиції тощо [5].

Сім'я як мала соціальна група здійснює вплив на своїх членів. Одночасно кожен з них своїми особистими якостями, своєю поведінкою впливає на життя сім'ї. Як вже було зазначено, сім'я має величезне значення для розвитку особистості. Діти, котрі не мають можливості безпосередньо та постійно брати участь в житті малої групи, яка складається з рідних та близьких їм людей, багато чого втрачають. Особливо це помітно у маленьких дітей, котрі живуть поза сім'єю – в дитячих будинках та інших установах такого типу. Розвиток особистості цих дітей нерідко відбувається іншим шляхом, ніж у тих дітей, котрі виховуються в родині. Розумовий та соціальний розвиток цих дітей досить часто затримується, а емоційний – пригальмовує. Те ж саме може відбуватись і з дорослою людиною, тобто нестача постійних особистих контактів є суттю самотності, стає джерелом багатьох негативних явищ та є причиною серйозних особистісних порушень.

Відомо, що на поведінку багатьох людей впливає присутність інших. Багато таких індивідів поведуться в присутності інших людей інакше, аніж тоді, коли залишаються наодинці. Потрібно зауважити, що якщо людина відчуває добре, тепле відношення присутніх, то у неї частіше за все з'являється певний стимул до таких дій, котрі будуть викликати схвалення оточуючих та допоможуть їй бути кращою. Якщо ж людина відчуває недоброзичливе ставлення, то у неї виникає опір, який проявляється різними способами.

В малій групі, де панують дружні взаємовідносини, колектив має досить сильний вплив на особистість. Це особливо проявляється у формуванні духовних цінностей, норм та зразків поведінки, стилю взаємовідносин між людьми. Завдячуючи своїм особливостям, сім'я як мала група забезпечує своїм членам такі умови для емоційних потреб, котрі, допомагаючи людині відчути свою приналежність до суспільства, підсилюють відчуття її безпеки та спокою, викликають бажання надавати допомогу та підтримку іншим.

Сім'я має свою структуру, котра визначається соціальними ролями її членів: чоловіка і дружини, батька і матері, сина і доньки, сестри і брата, дідуся й бабусі. На основі цих ролей складаються міжособистісні відносини в сім'ї. Міра участі людини в житті родини може бути досить різною, і в залежності від цього родина може мати більший чи менший вплив на людину.

Кожна людина на протязі свого життя, як правило, є членом двох родин: батьківської, з якої вона походить, і сім'ї, яку вона створює сама. На життя в сім'ї батьків припадають періоди приблизно до підліткового віку. Потім людина поступово засвоює самотійність. Чим далі, тим більше життєвого, професійного та соціального досвіду накопичує людина, і все більшого

значення для неї набуває родина.

Сім'я є явище соціальне, і вона, як соціальне явище, впливає на характер усіх процесів суспільного життя, відіграючи при цьому важливу роль у житті кожної особистості, задовольняючи її потреби вступом у сімейний союз, і в житті суспільства, виконуючи цілий ряд соціальних функцій, і тому є важливим і невід'ємним елементом соціальної структури суспільства. Виконання сім'єю її функцій має значення не тільки для її членів, але й для всього суспільства. Єдиної типології функцій сім'ї сучасна наука ще не виробила. Цією проблемою займалися С. Лаптенюк, В. Меньшутін, В. Постовий, Г. Свердлов. Ми не ставимо за мету характеризувати всі функції сім'ї, але виділяємо з них основні: репродуктивну, комунікативну, регулятивну, рекреативну, виховну, економічну.

Створення в сім'ї душевного комфорту значною мірою визначається комунікативною функцією сім'ї, яка об'єднує в собі компоненти організації спілкування в сім'ї; посередництво сім'ї в контакті із засобами масової інформації (телебачення, радіо, періодична преса), літературою і мистецтвом, а також забезпечує вплив сім'ї на багатоаспектні зв'язки членів сім'ї з навколишнім середовищем і на характер сприйняття цього впливу. Моральне і психологічне здоров'я дитини, її емоційна культура перебувають у прямій залежності від характеру внутрішньосімейного спілкування, його морально-психологічної атмосфери та стосунків у сім'ї.

Регулятивна функція сім'ї охоплює систему налагодження і регулювання стосунків між усіма членами сім'ї. Вона включає в себе надання фізичної, матеріальної та психологічної взаємодопомоги, зміцнення здоров'я, задоволення потреби у суспільному проведенні дозвілля.

Одна з основних функцій сім'ї – господарсько-економічна, яка охоплює такі аспекти сімейних відносин: забезпечення матеріальних умов існування сім'ї та залежно від них ряду духовних потреб її членів, ведення домашнього і особистого господарства, дотримання домашнього бюджету, управління сім'єю, взаємодопомога в підтримці здоров'я і життєвого оптимізму.

Важливою функцією в сім'ї є виховна, яка полягає в задоволенні індивідуальних потреб у батьківстві й материнстві, контактах їх з дітьми, самореалізації себе в дітях. Виховна функція сім'ї спрямована на формування і розвиток особистості дитини, на її соціалізацію, на підготовку до широкого кола спілкування між людьми і співробітництва в різних колективах. Для дитини сім'я є засобом соціального захисту від несприятливих умов і обставин. Характер сімейного спілкування, духовної атмосфери сім'ї

накладають відбиток на формування особистості дитини.

Розглядаючи роль сім'ї в житті кожної людини, необхідно також зазначити її психологічну функцію, так як саме в сім'ї формуються всі ті якості особистості, котрі мають цінність для суспільства.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що родина – найкраще місце для повноцінного життя та розвитку дитини, основне джерело всіх правильних вчинків на життєвому шляху особистості. Саме сім'я як безпосереднє соціальне оточення має максимальні, порівняно з іншими соціальними інституціями, можливості для поступового залучення особистості до світу соціальних та емоційних цінностей, до виконання соціально значущих ролей, до оволодіння знаннями, вміннями й навичками, необхідними дитині для становлення її соціальної та емоційної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабак Т.М. та ін. Методичні рекомендації щодо сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у запитаннях і відповідях). – К.: Держсоцслужба, 2005. – 116 с.
2. Берто Д. Семейные межпоколенные трансмиссии: опыт сравнительного анализа // Психоанализ и наука о человеке. – М.: Прогресс, 1996. – С. 139-152.
3. Дружинин В. Психология семьи. – М.: КСП, 1996.
4. Комарова Н.М. та ін. Посібник для прийомних батьків та батьків-вихователів. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
5. Кравченко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах // Соціальна психологія. – 2006. – № 2(16). – С. 142-150.
6. Лангеймер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага: Авиценум, 1984. – 4 с.
7. Максимович О.М., Постовий В.Г. Особливості виховання дітей з розлучених сімей: Навчально-методичний посібник. – К.: ДЦССМ, 2004. – 140 с.
8. Родинна педагогіка: Навчально-методичний посібник. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
9. Циганенко Г. Дослідження проблем та потреб батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу та прийомних батьків.